

UOT: 636.034.083

KƏND TƏSƏRRÜFATI HEYVANLARININ İLBOYU YAŞIL
YEMLƏ TƏMİN OLUNMASI

X.R. HƏTƏMOV

AKTN Əkinçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu

Məqalədə kənd təsərrüfatı heyvanların il boyu yaşıl yemlə təmin edilməsində növbəli əkindən, paxlalı bitkilərlə dənli bitkilərin qarışıq əkinlərdən, örtülü səpinlərdən, eyni sahədən ildə 2-3 dəfə məhsul götürülməsindən istifadə olunması məsləhət görülür.

Açar sözlər: Qarışıq əkinlər, növbəli əkinlər, dənli və çoxillik paxlalı yem bitkiləri.

Respublikamızda heyvandarlıq məhsulları istehsalını artırmaq üçün təbii iqtisadi zonaların şəraitinə müvafiq olaraq möhkəm yem bazası təşkil etmək tələb edilir. Möhkəm yem bazasının yadılmasında yem istehsalının daha da genişləndirilməsi hər hektarın yüksək keyfiyyətli məhsuldarlığının artırılması nəzərdə tutulur. Yem istehsalının hazırkı vəziyyəti inkişaf etməkdə olan ictimai heyvandarlıq bütünlüklə təmin edə bilmir. Hazırkı ictimai heyvandarlıq məhsuldarlığın yüksəldilməsi ən aktual problemlərdən biri mal-qaranın bütün il boyu istər qış tövlə şəraitində istərsə də yayda otlaq və bordaq şəraitində düzgün yemləndirilməsidir. Hazırda fermer və özəl kəndli təsərrüfatlarında mal-qaranın xüsusən sağmal inək və camışların otlaq və bordaq şəraitində onların yaz, yay və payız mövsümlərində yüksək yem payları ilə yemləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qida maddələri ilə düzgün təmin edilmiş tarazlaşdırılmış yem paylarının nizamlanması ilin müxtəlif fəsilələrində fermer və özəl təsərrüfatların ferma ətrafı sahələrdə becərilən müxtəlif növə mənsub olan yem bitkilərinin qarışıq əkinləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Heyvanları il boyu yaşıl yemlə təmin etmək üçün qarışıq əkinlərə, növbəli əkinlərə, aralıq yem bitkilərinə geniş yer vermək, eyni əkin sahəsində 2-3 dəfə məhsul yetişdirmək və bu işdə həm müştərək aqrotexniki tədbirlər sisteminin tətbiqi, həm də perspektiv yem bitki sortlarının əkilməsi vacib hesab edilir. Bundan ötrə çoxillik və birillik yem bitkilərinin müxtəlif kombinasiyalarda qarışıq əkmək məsləhətdir. Belə sahələrdən bol yem götürülür, həm də toplanan yemdə zülal (protein) çatışmazlığının aradan qaldırmaq məqsədilə çoxillik və birillik paxlalı bitki əkinlərinə geniş yer vermək lazımdır.

Taxıl bitkiləri xalq təsərrüfatında və kənd təsərrüfatında geniş becərilən, istər insan qidasında dən və üyüdüldükdən sonra artıq tullantılarından kənd fatında heyvanların yedizdirilməsində geniş istifadə olunur. Taxıl bitkilərinin dəninin tərkibində çoxlu miqdarda karbohidratlar, zülallar, vitaminlər, yağlar, mineral duzlar və s. vardır. Taxıl bitkiləri dəninin üyüdülməsi

nəticəsində alınan kəpək ev heyvanlarının yedizdirilməsində çox qüvvətli yem kimi geniş istifadə edilir. Taxıl bitkilərinin dənindən pivə, spirt, habelə nişasta - patkə dekstrin alınmasında geniş istifadə edilir.

Çovdar. Kənd təsərrüfatı heyvanları üçün çovdar unu və kəpəyinin böyük əhəmiyyəti vardır. Heyvandarlığın inkişafı ilə əlaqədar olaraq payızlıq çovdar payızda səpildikdə yaz qədər tez böyüyüb inkişaf etdiyi üçün o, yaşıl konveyer sistemində əvəzəlməz bir bitki sayılır. Çovdar küləsi meyvəköklər və başqa şirəli yemlərlə qarışdırılaraq siloslaşmada tətbiq edilir.

Əkilməzdən əvvəl sahəyə 30-40 ton peyin, təsriedici maddə hesabı ilə 70-85 kq azot 90-135 kq fosfor, 45-60 kq kalium gübrələri verilir. Vegetasiya ərzində 20-30 % əlavə gübrə verilir.

Çovdar ən davamlı və az tələbkar bitkidir, onun kökləri kollanma fazasında torpağın 1 metr dərinliyinə işləyir. Çovdar quma, və torpağın turşuluğuna çox davamlıdır. Çovdar bitkisi payızlıq buğdaya nisbətən tez böyüyərək, daha tez kol bağlamaq qabiliyyətinə malikdir. İqlim şəraitindən və aqrotexnikasından asılı olaraq hər hektara səpin norması 110-160 kq arası dəyişir. Çovdarı başdan-başa cərgəvi üsul ilə də əkilir. Enli cərgəli əkində səpin norması 30-40 % azaldılır. Toxum 3-4 sm dərinlikdə basdırılır. Yüngül torpaqlarda və quraqlıq yerlərdə toxum 1,5 - 2 sm dərinlikdə basdırılır. Hər hektardan 30 sentner dən, 300-320 sentner isə yaşıl kütlə məhsulu alınır. Yem məqsədi ilə isə əkdikdə süd - mum yetişmə fazasında biçilir. (3)

Vələmir. Ən mühüm alafliq yem bitkilərindən biridir. Vələmir dənli bitkilərdən təkə qarğıdalıdan sonra ikinci yerdə durur. Vələmir ununun yemə səpilməsi cavan malın xüsusilə qaramalın yemləndirilməsində geniş istifadə edilir. Vələmirin dənli - paxlalılarla birgə əkilməsi yaşıl konveyerin ən mühüm bir hissəsini təşkil edir.

Vələmir ərzaq kimi də işlədilir. Onun dənindən yarmalar, qaletlər, kisel, saxta qəhvə və s. hazırlanır. Vələmir unun tərkibində üzvi maddənin olmadığına görə çörək bişirmədə yararlı deyildir. Vələmir çox su

buxarlandığına görə onu rütübətli rayonlarda əkilir. Vələmirin bir neçə növü- adi vələmir, Aralıq dənizi sahili vələmiri, qum vələmiri və ən çox adi vələmir növü yayılmışdır. Vələmirin mədəni növləri ilə yanaşı yabarı növləri də yulafca, haçaquyruqlar taxıl zəmilərinin ən zərərli alaq otlarıdır. Vələmirdə dağınıq süpürgə və bir yallı süpürgə ilə fərqləndirilir. Ən çox dağınıq süpürgəli vələmir yetişdirilir. Vələmir üçün ən yaxşı sələfləri torpağı azotla zənginləşdirən dənli - paxlalı bitkilərdir.

1. Vələmir örtüyü altında xaşa əkini 2. Xaşa 3. Qarğıdalı və ya günəbaxan: onların lərgə və ya payızlıq gülüllə qarışığı. 4. Yazlıq gülülün vələmirə qarışığı, onların kövşənlik yerində payızlıq noxudun payızlıq arpa ilə qarışığı. 5. 1/2 tarlada qarğıdalının gülüllə qarışığı 1/2 tarlada yem çuğunduru əkini kifayət qədər yağmurla təmin olunmayan dağətəyi rayonlarda belə növbəli əkin sxemi tətbiq edilməlidir.

Vələmir çuğundurdan sonra əkilməməlidir. Çünki çuğundur ziyanvericisi nematodun inkişafı artır, vələmiri zədələyir. Vələmir bitkisini paxlalılarla əkdikdə azot gübrəsinin verilməsi nisbətən azaldılır. Hər hektara təsiredici maddə hesabı ilə 35-40 kq fosfor, 45-60 kq kalium gübrələri vermək lazımdır. Vələmir adətən cərgəvi üsul ilə səpilir. Səpin norması 100-120 kq arasında aparılır və toxumlar 3-6 sm arasında basdırılır. Yem məqsədi ilə süd-mum yetişmə fazasında biçilir. (4)

Lərgə. Bu bitki kol şəklində olub, dib tərəfindən bir neçə 4-10 şaxəyə ayrılır. 100-140 sm hündürlüyə çatır, toxum -2-3°C-də yuxarı temperaturda cücərir. 16°-20° - də sürətlə gedir. Vegetasiya müddəti dən üçün 100-115 gündür, yaşıl yem üçün 50-60 gündür. Lərgə daha çox azot toplamaq qabiliyyətinə malikdir.

Lərgənin vələmirə qarışık əkilməsində bol yaşıl yem alınır. Əkilən lərgənin səpin norması 120-140 kq əkin üsulu enli cərgəli, yaxud iki cərgəli lent üsulu. Yaşıl yem üçün çiçəkləmə mərhələsində yerdən 6-8 sm aralı biçilir. Əsasən təmiz lərgə əkinlərinin hər hektarından 250 sentner, onun vələmirə qarışığından 280-380 sentner yaşıl kütlə məhsulu alınmışdır.

Yem məqsədi ilə onun dənindən həm yaş həm də quru kütləsindən istifadə edilir. Quru kütləsinin tərkibində 22-34% zülal, 24-45% sulu karbonlar, 0,5-0,7% yağ, 4,0-4,6% sellüloza 2 - 2,5% kül vardır. Lərgə bitkisinin optimal səpin müddətləri payızda, qışqabağı, erkən yazda və yayda (kövşən yerinə) əkilməsi məqsədə uyğundur. Lərgə üçün ən əlverişli səpin üsulu darcərgəli və adi səpin üsulu hesab olunur. Toxumun iriliyindən asılı olaraq hektara 1,0-1,4 milyon ədəd və ya 120-140 kq hektara toxum səpilir. Qarışık əkinlərdə hektara 40-50 kq - dan başlayaraq 80-90 kq -a qədər artırmaq olar. Toxumlar adətən ağır torpaqlarda 4-6 yüngül torpaqlarda isə 10 sm dərinlikdə səpilir. Vegetasiya müddətində hektara 700-900 m³ hesabı ilə 3-4 dəfə suvarılır. (1)

Gülül. Yem keyfiyyətinə görə digər paxlalı bitkiləri ötüb keçir. Məsələn qara yoncada xam zülal 14,2% , almayoncada 13,5% olduğu halda, gülülün quru otunun tərkibində 23%-dir. Gülül yaşıl konveyerdə əsas komponentlərdən biridir. Onun yaşıl otu erkən yazda heyvan orqanizmində həzm olunan zülal və vitaminlərin çatışmamazlığını aradan qaldırır. O, arpa və vələmir üçün ən yaxşı komponentdir və ən yaxşı sideratdır. Optimal səpin müddətində əkiləndə 2-3 dərəcə istilikdə cücərir, 6-8 gündə bərabər cücərtilər inkişaf edir, çiçəkləmə müddəti 15-20, vegetasiya müddəti 60-90 gündür. Səpin norması sortdan və toxumların mütləq çəkisindən asılı olaraq suvarılan torpaqlarda az adətən 70-100 kq götürülür. Lakin təcrübələr göstərir ki, səpin norması çox olduqda gülülün yaşıl yem üçün əkin normasını 160 kq -ma çatdırmaq lazımdır. Toxumların torpağa basdırılma dərinliyi 3-4 sm olmalıdır. Gülülün iki növü var. Yazlıq və payızlıq. Payızlıq gülülü adətən çovdar yaxud arpa ilə qarışık əkilir. Belə qarışık əkindən erkən yazda, yem çatışmayan zaman məhsul almaq mümkündür. Gülül payızlıq bitkilərin yaxşı sələfidir. Gülülün vələmirə qarışık əkinlərində hektardan yaşıl kütlə məhsulu 280-325 sentnerə çatır.

Gülülün çovdar ilə payızda qarışık əkilməsində, gülül payızda zəif inkişaf edir, çovdar tez kollaşır. Əvvəlcə gülül 8-10 gün sonra isə çovdarı əkmək lazımdır. Qarışık əkinlərdə səpin norması 80 kq çovdar, 60 kq gülül toxumu götürülür.

Bu qarışık əkini mümkün qədər tez çovdar sünbülləşmə ərafəsinə çatmamış biçmək lazımdır. Biçindən sonra sahə suvarılırsa ikinci, hətta üçüncü dəfə sahə biçilə bilər. Gülülün çovdarla qarışık əkindən 450-560 sentner, tək əkindən isə 350-460 sentner məhsul götürülür.

Vegetasiya ərzində torpağı 2-3 dəfə suvarmaq lazımdır. (2)

Təcrübələr göstərir ki, gülül, lərgənin vələmir və çovdar qarışık əkinləri də çox faydalıdır. Yemlərdə zülalın (proteinin) hansı nisbətə toplanması, əlbətdə dənli bitkilər üçün seçiləcək paxlalı bitkilərin növündən, sortundan, onların qarışık halda hansı nisbətə əkilməsindən, səpin üsullarından və digər aqrotexniki şəraitdən asılıdır.

Yem rasyonunda zülallı maddələrin miqdarını artırmaq, habelə zülallarla sulu karbonların nisbətini tarazlaşdırmaq məqsədilə qarışık əkinlərdə üstünlük paxlalı bitkilərə verilməlidir. Qarışık yem və silos məhsulunda paxlalı bitkilərin nisbəti nə qədər çox olarsa zülallı maddələrin miqdarı daha da artır. Beləliklə eyni əkin sahəsinin hər hektardan yüksək yem vahidi alınır. Qarışık əkinlərdən alınan məhsulu mal-qara daha böyük iştahla yeyir.

Yemlərin tərkibində zülallı maddələrin miqdarı az olduqca həzm və çəki etibarilə çox yem sərf edilir. Qarğıdalı və sorqonun məhsuldarlığı yüksək olduğun-

dan onların paxlalı bitkilərlə qarışıq əkinlərinin əhəmiyyəti böyükdür. Dənli bitkilərin yem rasionunda zülallı maddələrin miqdarı az sulu, karbohidratların miqdan isə çoxdur. Paxlalı bitkilərdə isə əksinə zülallı maddələrin miqdarı çox karbohidratların miqdarı isə azdır. Odur ki, qarışıq yemlərin rasionunda zülallı maddələrlə sulu, karbonların nisbəti tarazlaşır.

Qarğıdalı ilə paxlalı bitkilərin qarışıq əkinlərdən yaşıl yem üçün paxlalı bitkilərin qönçələmə fazası, qarğıdalının isə süpürgəbağlama fazalarında, silos üçün paxlalı bitkilərin qınlarının əmələ gəlməsi və qarğıdalı dəninin süd-mum fazalarından istifadə etmək olar. Paxlalı bitkilər isə suvarma şəraitində istərsə də kifayət qədər atmosfer yağmurları düşən dəmyə torpaqlarda bol məhsul verirlər. Paxlalı bitkilər qısa vegetasiya-

lıdırlar. Digər yem bitkilərinə nisbətən tez yetişirlər.

Belə ki, suvarılan torpaqlardan səmərəli istifadə etmək, suvarma əkinçiliyini intensivləşdirmək, minimum yararlı əkin sahəsindən az əmək və aşağı maya dəyəri sərf edib, yüksək məhsul almaqdan ötrü paxlalı bitkilərin növbəli əkinlərin əsas bitki məhsulu arasında aralıq bitkisi kimi becərmək lazımdır.

Ot örtüyünün vaxtında çalınması, saxlanması, emal edilməsi və məqsədə uyğun yedizdirilməsində zülal probleminin həll edilməsində mühüm rol oynayır.

Respublikamızda aqrotexniki qaydalara ciddi riayət edildikdə kifayət qədər yaşıl kütlə məhsulu əldə edilir ki, bu da kənd təsərrüfatı heyvanlarının il boyu yaşıl yemə olan tələbatını tam ödəmiş olar.

ƏDƏBİYYAT

1. T.Məmmədov və Z.Məmmədova /Azərbaycanda paxlalı yem bitkiləri/ Bakı 1965, səh 32-36.
2. T.Məmmədov /Azərbaycanda paxlalı yem bitkiləri/ Bakı 1964, səh 52-56.
3. H.Behbudov/ Azərbaycanın yemçilik təsərrüfatı / Bakı 1991, səh 170-171.
4. Ç.X. Səttərov, C.Z. Əliyev/ Yemçinin məlumat kitabı / Bakı 1992, səh 3-4

Обеспечение сельскохозяйственных животных зеленым кормом круглый год

Х.Р.Гатамов

В статье рекомендуется использовать севооборот, смешанные посевы зернобобовых и зерновых растений, покрытые посевы, сбор урожая 2-3 раза в год для обеспечения сельскохозяйственных животных зеленым кормом круглый год.

Ключевые слова: смешанные посевы, севооборот, зерновые и многолетние зернобобовые кормовые растения

To provide agricultural animals with the green feed all year long

Kh.R.Hatamov

In the article it is recommended to use crop rotation, mixed crops and leguminous grain plants, covered crops, harvesting 2-3 times a year for the maintenance of farm animals green food all year round.

Key words: mixed crops, crop rotation, cereals and perennial leguminous fodder plants